

4. Бондаренко С.А. Організаційно-економічний механізм формування і функціонування ринку екологічних інновацій. *Економічні інновації*. 2014. Вип. № 58. С. 28–38.

А.Є. Санченко,
канд. юрид. наук, провідний науковий співробітник,
керівник Центру перспективних досліджень
і співробітництва з прав людини в сфері економіки,
Інститут економіко-правових досліджень
НАН України, м. Київ, Україна

НАЛЕЖНА ОБАЧНІСТЬ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ТА ЕКОЛОГІЗАЦІЯ ЇХ ДІЯЛЬНОСТІ: ЕФЕКТ ПЕРЕТИНУ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТА КЕРІВНИХ ПРИНЦИПІВ З ПИТАНЬ БІЗНЕСУ І ПРАВ ЛЮДИНИ

Науково-практичне вивчення проблематики, що пов'язана з участю України в глобалізаційних процесах, сприяє розумінню наявності тісних кореляцій між інтенсифікацією суто економічних процесів та вдосконаленням політико-правових рамок, які створюються цивілізованим людством для його забезпечення і розвитку в сьогоденні та майбутньому.

Міжнародно встановленим комплексним орієнтиром, що нині спрямовує суб'єктів економічної діяльності та суспільство на конструктивну взаємодію в усіх сферах життєдіяльності, безумовно, є Цілі сталого розвитку (далі – ЦСР), окреслені в Підсумковому документі саміту Організації Об'єднаних Націй 2015 р. «Перетворення нашого світу: Порядок денний в галузі сталого розвитку на період до 2030 року», що затверджений Резолюцією Генеральної асамблеї ООН № 70/1 [1].

У Преамбулі даної Резолюції держави-члени ООН рішуче зосереджуються на кількох ключових та невід'ємних пріоритетах – люди, планета, процвітання, мир та партнерство. Зокрема, наголошується на меті покласти край злидням і голоду та забезпечити можливість людям реалізувати свій потенціал в умовах гідності та рівності в оточенні здорового навколишнього середовища. Беззаперечно підкреслюється, що планета має бути збережена від деградації, в тому числі завдяки впровадженню безпечних і сталих моделей споживання та виробництва, раціонального використання її природних ресурсів і невідкладного реагування в зв'язку зі зміною клімату, з тим щоб потреби нинішнього і майбутніх поколінь могли бути задоволені. Водночас акцентується, що процвітання та благополуччя сучасного людства повинні бути забезпечені таким чином, щоби перебіг економічного, соціального і технічного прогресу відбувався в гармонії з природою. Разом із тим, аксіоматичною є константа, що не може бути сталого розвитку без миру і мир не може бути без сталого розвитку. Універсальним ключем до сталого

розвитку визнається оновлене глобальне партнерство і співробітництво, засноване на дусі посиленої глобальної солідарності – участі всіх країн, всіх зацікавлених сторін та всіх людей.

Серед іншого, документ відображає всезагальний консенсус бачення такого світу, де гарантоване право людини на екологічно безпечне середовище проживання, питну воду та санітарію, безпечну, недорогу і поживну їжу; світу, який здатний протистояти негативним явищам і бути екологічно сталим.

Тож, безпрецедентно амбіційні, але й так само своєчасні ЦСР спрямовані на збалансованість та інтегрованість як глобально консолідованих, так і окремих дій суб'єктів суспільних відносин, у трьох вимірах - економічному, соціальному та екологічному.

Цей трикутник вимірів повною мірою відображений і у Керівних принципах ООН із питань бізнесу та прав людини [2] (далі – Керівні принципи), які на час прийняття ЦСР вже були схвалені п. 1 Резолюції 17/4 Ради ООН з прав людини 2011 р. [3]. Керівні принципи є загальною концептуально-політичною основою для забезпечення справедливого балансу в параметрах взаємодії «людина-держава-бізнес», що заснований на юридично-обов'язкових нормах міжнародного і національного права та рамкових правилах глобалізованої ринкової економіки.

Принагідно зазначимо, що окреслені вище рамки відображені у Господарському кодексі України. Відповідно до ст. 5 Кодексу, правовий господарський порядок в Україні формується на основі оптимального поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів, виходячи з конституційної вимоги відповідальності держави перед людиною за свою діяльність та визначення України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави [4].

Відзначаючи вагомість господарської діяльності, яка є джерелом зайнятості та інвестицій у розвиток суспільства, забезпечення економічного зростання, подолання бідності й розв'язання сукупності соціально-культурних проблем, що в цілому сприяє реалізації широкого спектра прав людини, слід зазначити, що ринкові економічні відносини нерідко пов'язані з серйозними ризиками як для суспільства, так і для самого бізнесу.

Одним із таких небезпечних ризиків є негативні впливи економічної діяльності на навколишнє середовище, на якість продукції та послуг, що здатні порушити одночасно комплекс міжнародно закріплених та конституційно гарантованих прав людини, невід'ємне фундаментальне право на життя включно. Відтак, подібні порушення категорично суперечитимуть і сутності цілого ряду Цілей сталого розвитку, й насамперед, безпосередньо ЦСР № 6 «Чиста вода та належні санітарні умови», № 13 «Боротьба зі зміною клімату», № 14 «Збереження морських екосистем», № 15 «Збереження екосистем суші» та ін.

Керівні принципи, що охоплюють три засадничі основи для рівноваги прав та інтересів у системі координат «бізнес і права людини» - і) обов'язок держави забезпечувати права людини; ii) відповідальність бізнесу поважати права людини; iii) обов'язковість надання засобів захисту прав людини, - задля забезпечення суб'єктів господарювання від порушень прав людини, у т.ч. екологічних, та забезпечення відновлення цих прав, запроваджують (під № 17) принцип *належної обачності (due diligence) щодо прав людини*, якого суб'єкти господарювання повинні дотримуватися у своїй діяльності.

Цитуючи Керівні принципи, зазначимо, що з метою виявлення, запобігання, пом'якшення наслідків негативного впливу на права людини і подання звітності про те, як бізнес-структури усувають його, їм слід проявляти належну обачність щодо прав людини. Цей процес повинен включати оцінювання фактичного і потенційного впливу на права людини, урахування висновків про результати здійсненого оцінювання та вжиття заходів реагування на їх основі, відстеження відповідних змін і поширення інформації про те, яким чином усувається завданий вплив.

Прояв належної обачності суб'єктів господарювання щодо прав людини в Керівних принципах характеризується наступним:

а) вона має стосуватися несприятливого впливу на права людини, який може бути спричинений бізнес-структурою або якому вона може сприяти в рамках своєї діяльності, або який може бути безпосередньо пов'язаний з її діяльністю, продукцією чи послугами внаслідок її ділових відносин із партнерами;

б) вона має співвідноситися із розміром господарюючої структури, наявності ризику її значного впливу на права людини, а також характеру та умов її діяльності;

в) вона повинна проявлятися постійно з урахуванням того, що з часом ризики для прав людини можуть змінюватися в зв'язку із зміною форми діяльності бізнес-структури та умов її ведення.

Екстраполюючи зміст принципу належної обачності на екологічний аспект господарської діяльності, варто звернутися до поняття «екологізація», що вже поширене в українському науковому обігу, але ще не закріплене в чинному законодавстві. В цілому ж, як вбачають експерти, під екологізацією розуміється процес постійного і послідовного запровадження правових, економічних, технічних, технологічних та управлінських рішень, які дозволяють підвищувати ефективність використання природних ресурсів, поліпшувати чи зберігати якість природного середовища. За тлумаченням Я.В. Кульчицького, екологізація економічних систем передбачає «посилення екологічної спрямованості економічних систем у процесі їх трансформації, що виявляється у становленні сучасної економічної та екологічної культури, екологічної відповідальності, утвердженні сучасних екологічних цінностей, формуванні відповідної нормативно-правової, інституційної бази, спрямованої на суспільний контроль над системою зв'язків «людина–економіка–екологія», застосуванні санкцій і стимулів щодо впливу

економічної системи на стан екологічної рівноваги в умовах обмеженості ресурсів і загострення екологічної кризи глобального, регіонального і локального характеру» [5].

Тож, як бачимо, процес екологізації та застосування принципу належної обачності у економічній діяльності чітко пов'язаний із процесом прийняття різноманітних рішень, процесом управління.

У цьому контексті доречно навести один із підтриманих Радою ООН з прав людини висновків проф. Дж. Раггі, який відзначає, що наявні нині серйозні труднощі у відносинах між бізнесом і правами людини спричинені недоліками у сфері управління, які набули глобального характеру. На його думку, ці недоліки є підґрунтям прогалин, які існують між розмірами та впливом економічних сил і учасників та здатністю суспільства різних країн регулювати розв'язання проблем, викликаних створюваними ними негативними наслідками. Такі прогалини в управлінні породжують умови, які допускають вчинення неправомірних дій різними компаніями без будь-яких адекватних санкцій або відшкодування шкоди. Тож, вочевидь, основним завданням людства є звуження та подолання таких прогалин по відношенню до прав людини [6].

Застосування суб'єктами господарювання підходу «належної обачності» щодо прав людини, закріпленого Керівними принципами, є одним із інструментів реалізації цього завдання в усіх галузях бізнес діяльності, зокрема у тих, що пов'язані з експлуатацією природних ресурсів або мають вплив на природне середовище.

Важливо, що оновлена в 2018 році українська політика у галузі екологічної безпеки, визначена Законом України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» [7] (далі – Стратегія), в цілому відповідає викликам, ідентифікованим проф. Дж. Раггі. Базуючись на ЦСР та зобов'язаннях у рамках європейського права, вона маркує мету запровадження міжнародних стандартів системи екологічного управління на підприємствах і в компаніях та розвитку системи управління навколишнім природним середовищем у ключі реалізації в Україні міжнародних природоохоронних ініціатив.

Зокрема, Стратегія формулює, що впровадження екосистемного підходу в галузеву політику та удосконалення системи інтегрованого екологічного управління, інтеграція екологічної політики до інших політик, обов'язкове врахування екологічної складової під час розроблення та затвердження документів державного планування та у процесі прийняття рішень про провадження господарської діяльності, яка може мати значний вплив на довкілля є шляхом до сучасної системної екологічної політики, що реалізується у країнах-членах ЄС. Впровадження системи управління екологічними ризиками в усіх сферах національної економіки сприятиме запобіганню катастроф техногенного та екологічного характеру.

Зауважимо, що посилення в Стратегії на екологічну політику ЄС доречно з декількох причин. Але не зайве навести, що сам Договір про ЄС

базується на засадах міжнародного права. Положення його п. 5 ст. 3 (у консолідованій версії 2016 р. – *прим. автора*) утворює, що ЄС «сприятиме миру, безпеці, сталому розвитку Землі, солідарності і взаємній повазі між народами, вільній і справедливій торгівлі, викорінюванню бідності та захисту прав людини, зокрема прав дитини, а також суворому дотриманню та розвитку міжнародного права, включаючи дотримання принципів Статуту ООН» [8].

Відзначимо, що в цілепокладанні державної екологічної політики України чітко визначена мета забезпечення конституційного права кожного громадянина України на чисте та безпечне довкілля (ми б додали – «та життя», *прим. автора*) поряд із досягненням доброго стану довкілля шляхом запровадження екосистемного підходу до всіх напрямів соціально-економічного розвитку України.

Однак, як слушно зауважив проф. Дж. Паргі, «навіть найузгодженіші зусилля не можуть запобігти всім порушенням» [6]. Тому, слід визнати доречним, що посилення відповідальності за шкоду, заподіяну довкіллю (ми б додали – «та правам людини», *прим. автора*), відповідно до міжнародних зобов'язань України є одним із завдань, поставлених Стратегією.

Водночас, зазначимо, що концептуальною та практичною цінністю принципу належної обачності є його домінуюча спрямованість на попередження ризиків порушень прав людини та законодавства в цілому, а також втрат суб'єктів господарювання, на найбільш раціональне вирішення проблем, які можуть виникати у ході господарської діяльності компаній та ланцюга їхніх партнерів. Наголосимо, що Організація економічного співробітництва та розвитку (далі – ОЕСР), з якою наша держава співпрацює та настановами якої має користуватися аби на рівноцінних засадах брати участь у глобалізованій економіці, в 2018 р. ухвалила та широко впроваджує Керівництво ОЕСР із належної обачності для відповідального ведення бізнесу [9].

Окремі крупні компанії українського походження вже орієнтуються на ці настанови та запроваджують «зелені портфелі», спрямовуючи значні інвестиції в екологію та модернізацію підприємств. При цьому, вони підкреслюють недостатність державної підтримки, за наявності якої компанії висловлюють готовність зробити ще більше в цій сфері. З таким месиджем, зокрема, нещодавно виступив генеральний директор Групи компаній «Метінвест» на міжнародній конференції «*European Steel Conference*» [10, 11].

Усвідомлюючи, що принцип належної обачності стосується сфери «належного управління» як на рівні відповідальності держави, так і бізнесу, й без такого управління досягнення жодної Цілі сталого розвитку є нереальним, пропонували б запровадити принцип належної обачності щодо прав людини у майбутню «пост-2020» Стратегію сталого розвитку України, галузеві політико-правові документи, матерію національного права та законодавства і, звісно, практику.

У цьому зв'язку варто підкреслити, що українські науковці вже тривалий час наголошують на нагальності забезпечення реальної «екологізації» усіх галузей права та відповідного законодавства, насамперед господарського, бюджетного, податкового та ін., і обґрунтовують, що це завдання має стати одним із найбільш актуальних у державній політиці України [12-18]. Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» 2017 р. [19] є одним із базових нормативно-правових актів у цій площині, адже встановлює правові та організаційні засади оцінки впливу на довкілля, спрямованої на запобігання шкоді довкіллю, забезпечення екологічної безпеки, охорони довкілля, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, у процесі прийняття рішень про провадження господарської діяльності, яка може мати значний вплив на довкілля, з урахуванням державних, громадських та приватних інтересів. Безспірно, вивчення стану кореляції його норм із положеннями Керівних принципів та Керівництвом ОЕСР із належної обачності для відповідального ведення бізнесу може стати предметом окремого науково-практичного дослідження, що сприятиме впровадженню поваги прав людини у сфері економіки та досягнення ЦСР.

Література

1. Резолюція A/RES/70/1 «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року»: прийнято Генеральною Асамблеєю ООН 25.09.2015. URL: https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=R
2. Керівні принципи ООН із питань бізнесу та прав людини (ухвалені Резолюцією 17/4 Ради ООН з прав людини від 06.07.2011. URL: http://www.iepd.kiev.ua/?page_id=8524
3. Resolution adopted by the UN Human Rights Council 17/4 «Human rights and transnational corporations and other business enterprises» of 16.07.2011. URL: <https://undocs.org/A/HRC/Res/17/4>
4. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
5. Кульчицький Я.В. Сучасні економічні системи в умовах екологізації та глобалізації (теоретико-методологічні засади порівняння): моногр. / Кульчицький Я.В. – Львів : Ліга-Прес, 2011. 687 с.
6. Доповідь Джона Раггі, Спеціального представника Генерального секретаря ООН з питань прав людини і транснаціональних корпорацій та інших підприємств «Захищати, дотримуватися та відновлювати в правах: основні положення, що стосуються бізнесу і прав людини»; представлена на Восьмій сесії Ради ООН з прав людини 07.04.2008 (A / HRC / 8/5). URL: http://www.iepd.kiev.ua/?page_id=8524
7. Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» від 28.02.2019 р. № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19>

8. Consolidated version of the Treaty on European Union. *OJ C 202*, 7.6.2016, p. 13–388 (EN). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12016M/TXT>

9. OECD Due Diligence Guidance for Responsible Business Conduct (published 31 May 2018). URL: <http://mneguidelines.oecd.org/due-diligence-guidance-for-responsible-business-conduct.htm>

10. «Без длинных предысторий» (допис на Фейсбук сторінці Метінвест від 30.10.2019 р.). URL: <https://www.facebook.com/metinvest/posts/1402899433208928>,

11. «European Steel Conference 2019», 28-30 October 2019, Milan, Italy. URL: <https://globalsteelevents.com/agenda/>

12. Андрейцев В.І. Екологічне право і законодавство суверенної України: проблеми реалізації державної екологічної політики: монографія. Дніпропетровськ: Нац. гірнич. ун-тет, 2011. 373 с.

13. Заржицький О.С. Актуальні проблеми правового забезпечення екологічної політики України (теоретичні аспекти): монографія. Дніпропетровськ: Нац. гірнич. ун-тет, 2012. 200 с.

14. Шемшученко Ю.С., Олещенко В.І. Проблеми розвитку екологічного права та законодавства на сучасному етапі: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми правового забезпечення екологічної безпеки, використання та охорони природних ресурсів», 9-10 жовтня 2009 р. За заг. ред. А.П. Гетьмана та М.В. Шульги. Х. : НЮАУ ім. Ярослава Мудрого, 2009. С. 10–13.

15. Цибуляк А.Г. Екологізація економіки України в умовах розширення співпраці з ЄС. *Світове господарство і міжнародні економічні відносини*. Випуск 8, 2016. С. 31–35. URL: <http://bses.in.ua/journals/2016/8-2016/8.pdf>

16. Поплавська Ж., Поплавський В. Економічні аспекти екологізації. *Вісник НАН України*. 2005. № 10. С. 26–34.

17. Ільків Н.В. Екологізація законодавства як міждисциплінарний процес. Сучасні досягнення наук земельного, аграрного та екологічного права: зб. матер. круглого столу (24 травня 2013 р.). За ред. М.В. Шульги, Д.В. Саннікова. Х.: Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2013. С. 122–124.

18. Синякевич І.М., Головка А.А., Ковалишин В.Р., Польовський А.М. Екологізація сучасного суспільного життя в контексті подолання екологічних загроз і зміцнення екологічної безпеки. *Наукові праці Лісівничої академії наук України: збірник наукових праць*. 2015. Вип. 13. С. 180–186.

19. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23.05.2017 № 2059-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19>

УДК 349.4 + 349,6
О 45

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Інституту економіко-правових досліджень НАН України (протокол № 10 від 25.11.2019)*

Організаційний комітет конференції:

Устименко Володимир Анатолійович – голова Оргкомітету, директор Інституту економіко-правових досліджень НАН України, член-кореспондент НАН України, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, професор, Заслужений юрист України, науковий редактор збірки матеріалів конференції;

Андрейцев Володимир Іванович – академік НАПрН України, д-р юрид. наук, професор, професор кафедри цивільного, господарського та екологічного права НТУ «Дніпровська політехніка» МОН України, Заслужений юрист України;

Джабраїлов Руслан Айтишхович – д-р юрид. наук, доцент, заступник директора з наукової роботи Інституту економіко-правових досліджень НАН України;

Кірін Роман Станіславович – д-р юрид. наук, доцент, провідний науковий співробітник Інституту економіко-правових досліджень НАН України;

Єремєва Наталія Валеріївна – завідувачка відділу господарсько-правових досліджень проблем економічної безпеки Інституту економіко-правових досліджень НАН України, канд. юрид. наук.

Ілларионов Олександр Юрійович – старший науковий співробітник відділу господарсько-правових досліджень проблем економічної безпеки Інституту економіко-правових досліджень НАН України, упорядник збірки матеріалів конференції.

О 45

Об'єкти екологічного і суміжних галузей права: теоретичні та практичні аспекти в умовах сталого розвитку: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (29 листопада 2019 р., м. Київ). Наук. ред. В.А. Устименко. Київ: НАН України. Ін-т економіко-правових досліджень, 2019. 130 с.

ISBN 978-966-02-9081-5

Objects of Environmental and Related Branches of Law: theoretical and practical aspects of sustainable development: materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (November 29, 2019, Kyiv). Ed. by V.A. Ustymenko. Kyiv: NAS of Ukraine. Institute of Economic and Legal Research, 2019. 130 p.

У виданні представлені тези доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції «Об'єкти екологічного і суміжних галузей права: теоретичні та практичні аспекти в умовах сталого розвитку» (29 листопада 2019 р., м. Київ), підготовлені за такими базовими напрямками: об'єкти екологічного права: теоретико-методологічні засади визначення та класифікації; теоретичні та практичні аспекти розмежування об'єктів екологічного та екологізованих галузей права; об'єкти природоресурсного права: проблемні питання; об'єкти природоохоронного права в умовах сталого розвитку; суміжність еколого-господарського режиму об'єктів права екологічної безпеки; правове регулювання раціонального і ефективного природокористування; правова охорона повітря, водних об'єктів, земель та надр в умовах навантаження від господарської діяльності.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів закладів вищої освіти, юристів-практиків.

УДК 349.4 + 349,6

ISBN 978-966-02-9081-5

© Інститут економіко-правових досліджень НАН України, 2019
© Автори тез доповідей, 2019